

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Історичний факультет
Кафедра політології та філософії

Кваліфікаційна робота
(магістра)

з теми: **«ПОЛІТИЧНІ МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОГО
РЕГУЛЮВАННЯ В РЕЛІГІЙНІЙ СФЕРІ»**

Виконав: здобувач вищої освіти
2 курсу, групи Р1-М23
спеціальності 052 Політологія
Митко Володимир

Керівник: **Плахтій М. П.**,
кандидат філософських наук, доцент

Кам'янець-Подільський – 2024 року

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ.....	10
РОЗДІЛ 2. ЗАГАЛЬНІ ПРИНЦИПИ ВІДОБРАЖЕННЯ РЕЛІГІЙНИХ ОСНОВ У ПРАВІ ТА ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ.....	18
2.1. Юридичне відображення релігійних основ у положеннях Конституції України.....	18
2.2. Особливості прояву релігійних основ у сферах публічного права України.....	29
2.3. Роль релігійних основ у приватному праві України.....	44
2.4. Висновок до розділу 2.....	53
РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИЧНЕ РЕГУЛЮВАННЯ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ.....	55
3.1. Релігійна організація як суб'єкт права.....	55
3.2. Особлива правоздатність релігійних організацій.....	60
3.3. Специфіка права власності релігійних організацій.....	67
3.4. Висновки до розділу 3.....	72
РОЗДІЛ 4. ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ У РЕЛІГІЙНІЙ СФЕРІ, ЯК ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОГО КУРСУ.....	73
4.1. Регулювання релігійної сфери у війні з Росією.....	73
4.2. Релігійна сфера як методика боротьби за незалежність держави...86	
4.3. Висновки до розділу.....	96
ВИСНОВКИ.....	99
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ.....	103

ВСТУП

Актуальність дослідження полягає в особливій значущості релігійного фактору в сучасному українському суспільстві, де релігія продовжує відігравати суттєву роль у формуванні громадянських цінностей та суспільної свідомості. У сучасній Україні, яка прагне зміцнити свою державність, демократичні інститути та інтегруватися у європейську спільноту, питання взаємодії між державою та релігійними організаціями є не лише правовою, а й політичною та соціальною проблемою. З огляду на геополітичне становище країни та численні зовнішні й внутрішні виклики, вивчення релігійних механізмів державного регулювання набуває особливої важливості. Релігійні організації залишаються впливовими інституціями в суспільному житті, а їхній вплив на громадськість зумовлює необхідність аналізу механізмів їхнього державного регулювання.

Сучасне українське законодавство закріплює принцип відокремлення церкви від держави, однак, попри формальне розмежування, взаємовплив державних і релігійних інституцій є значним. Це стосується таких ключових сфер, як освіта, культура, соціальні ініціативи та навіть політика. Держава, водночас, зобов'язана підтримувати права на свободу віросповідання і забезпечувати релігійну толерантність, але також має захищати свої національні інтереси, що ускладнює процес формування чіткої моделі державно — церковних відносин. Унікальність релігійної ситуації в Україні також зумовлена наявністю різних релігійних конфесій, які мають багатовікове коріння та користуються підтримкою значної частини населення. Враховуючи ці аспекти, дослідження державних механізмів регулювання релігійної сфери є важливим для розробки сучасної моделі взаємодії між церквою та державою.

Особливої актуальності набуває ця тема в контексті нових політичних і соціальних реалій України, зокрема в умовах збройного конфлікту на сході країни. Протистояння із сусідньою державою стимулювало національно — релігійне піднесення та відродження національної ідентичності, що має

релігійний вимір. Для протидії зовнішнім впливам на релігійні інституції України, держава прагне посилити регулятивну базу, створити механізми захисту релігійної самобутності та підтримати незалежність української церкви. У зв'язку з цим аналіз правових та політичних аспектів державного регулювання релігійних організацій допоможе виявити наявні проблеми та визначити можливі шляхи їх вирішення.

Сучасні європейські стандарти вимагають від держави не лише формального захисту релігійної свободи, а й дотримання принципів рівності та недискримінації релігійних організацій. Аналіз українського законодавства в цьому напрямку є надзвичайно важливим, оскільки допоможе оцінити його відповідність міжнародним стандартам та виявити потенційні сфери для покращення правових норм. Дослідження також сприятиме розробці рекомендацій щодо вдосконалення правових механізмів, що регулюють діяльність релігійних організацій в Україні.

Таким чином, актуальність цієї наукової роботи обумовлена як соціальними й політичними чинниками, так і потребою у вдосконаленні правових норм, що забезпечують свободу віросповідання, підтримку релігійної толерантності та зміцнення національної безпеки.

Об'єктом дослідження є державно — правові механізми регулювання релігійної сфери в Україні, які забезпечують взаємодію між державою та релігійними організаціями в соціально — політичному контексті.

Предметом дослідження є правові норми, принципи, підходи та інструменти державного регулювання релігійних організацій в Україні, а також їхній вплив на національну безпеку, громадський порядок та реалізацію прав і свобод громадян у сфері віросповідання.

Метою дослідження є комплексний аналіз державно — правових механізмів регулювання релігійної сфери в Україні, виявлення особливостей правового статусу релігійних організацій та визначення шляхів вдосконалення нормативно — правової бази для забезпечення свободи віросповідання, релігійної толерантності та національної безпеки.

Наукова новизна Дослідження спрямоване на всебічний аналіз впливу релігійних засад на право та законодавство України. Зокрема, увага зосереджена на вивченні конституційних норм, публічно — правових і приватно — правових аспектів, а також на аналізі політичного регулювання діяльності релігійних організацій у сучасних умовах.

Розглянуто особливості впливу релігійних засад на публічне право та проаналізовано роль релігії у приватному праві, що надає нові знання про функціонування релігійних норм у цих правових сферах. Значна увага приділена дослідженню специфіки правового статусу релігійних організацій, їхньої правоздатності та особливостей володіння майном. У роботі запропоновано вдосконалення правового регулювання релігійних організацій як суб'єктів права з урахуванням їхньої специфічної правоздатності та власницьких прав.

Аналізується роль державної політики в релігійній сфері як чинника, що впливає на зовнішньополітичний курс України, зокрема в умовах військового конфлікту з Росією. Вивчено релігійну сферу як інструмент для підтримки незалежності держави та розроблено рекомендації щодо посилення правового захисту національних інтересів у релігійній сфері.

Завдання дослідження.

- Проаналізувати юридичне відображення релігійних основ у Конституції України та визначити їхній вплив на формування державно — церковних відносин.
- Дослідити специфіку прояву релігійних основ у публічному праві України, виявивши основні тенденції та проблеми їх правового регулювання.
- Визначити роль і значення релігійних основ у приватному праві України, розглянути їхню дію та вплив на права окремих громадян.

- Охарактеризувати правовий статус релігійних організацій як суб'єктів права, звернувши увагу на особливості їх правосуб'єктності та місце в правовій системі України.
- Розкрити особливості правоздатності релігійних організацій, дослідити специфіку їхніх повноважень та правових обмежень.
- Вивчити питання права власності релігійних організацій в Україні, акцентуючи увагу на особливостях володіння майном та правових аспектах його використання.
- Проаналізувати політику держави у релігійній сфері як чинник зовнішньополітичного курсу, розглянувши вплив релігійних організацій у період збройного конфлікту з Росією.
- Виявити роль релігійної сфери як інструменту підтримки національної незалежності, визначити можливі механізми державної підтримки релігійних організацій у зміцненні національної ідентичності.

Методи дослідження.

У дослідженні загальних принципів відображення релігійних основ у праві та законодавстві України, а також політичного регулювання релігійних організацій і державної політики в релігійній сфері, були використані різноманітні теоретичні та описові методи.

По — перше, метод системного аналізу дозволив комплексно оцінити взаємозв'язок між релігійними основами і правовими нормами в Україні. Цей метод передбачає вивчення релігії як складової частини соціальної системи, що взаємодіє з іншими елементами, такими як політика, право та культура. З його допомогою вдалося ідентифікувати, як релігійні основи відображаються в Конституції України та як вони проявляються у публічному і приватному праві.

Метод порівняльного аналізу став основним інструментом для вивчення специфіки релігійних норм у правових системах інших країн. Застосування

цього методу дало змогу оцінити, як різні країни підходять до регулювання релігійних організацій, і визначити найкращі практики, які можуть бути корисними для України. Це сприяло глибшому розумінню відмінностей у підходах до релігійної свободи та правового статусу релігійних організацій.

Метод історичного аналізу дозволив дослідити еволюцію правового регулювання релігійних основ в Україні. Цей метод допоміг виявити, як історичні події, такі як незалежність України, вплинули на становлення релігійних норм та їх інтеграцію в правову систему. Завдяки цьому аналізу стало можливим простежити розвиток правових норм від радянського періоду до сучасності та зрозуміти їх сучасний контекст.

Теоретичний метод дозволив обґрунтувати понятійний апарат дослідження. Визначення ключових термінів, таких як «релігійні організації», «правоздатність» та «публічне право», стало важливим етапом для створення чіткої основи для подальшого аналізу. Цей метод допоміг уникнути неясностей у трактуванні термінів і забезпечив ясність у викладі результатів дослідження.

Метод інтерпретації дозволив проаналізувати правові норми та їхній зміст з точки зору їх релігійної складової. Використання цього методу допомогло розкрити, як релігійні традиції та цінності відображаються в правових текстах і як вони впливають на формування суспільних норм і цінностей.

Додатково, метод описового аналізу був застосований для вивчення функціонування релігійних організацій у сучасних умовах. Цей метод дозволив детально розглянути, як релігійні організації взаємодіють з державою та суспільством, а також які правові та соціальні аспекти впливають на їх діяльність.

Метод структурного аналізу допоміг виявити основні елементи системи правового регулювання релігійних організацій. З його допомогою вдалося з'ясувати, які саме інститути відповідають за регулювання релігійної сфери, а

також проаналізувати їхню взаємодію та вплив на правоздатність релігійних організацій.

На завершення, метод прогнозування був використаний для оцінки можливих змін у правовій сфері, що стосуються релігійних основ. Цей метод дав змогу передбачити, як сучасні тенденції у політиці та суспільстві можуть вплинути на майбутнє правове регулювання релігійної сфери в Україні.

Завдяки застосуванню цих теоретичних і описових методів дослідження, було можливим отримати глибоке та всебічне розуміння впливу релігійних основ на правову систему України, а також їхньої ролі у формуванні політичних процесів і суспільних відносин у країні.

Проблематика теми:

Проблематика теми охоплює низку складних та взаємопов'язаних питань, які стосуються ролі держави у формуванні та підтримці релігійного середовища в країні. Однією з основних проблем є баланс між забезпеченням релігійної свободи та необхідністю регулювання діяльності релігійних організацій для запобігання екстремізму та забезпечення суспільної безпеки. Це питання викликане тим, що в Україні, як і в багатьох інших країнах, релігійна сфера може бути предметом маніпуляцій і політичного впливу, що створює ризики для стабільності суспільства.

Друга важлива проблема стосується взаємодії між різними релігійними конфесіями та державою. Необхідність чітких механізмів регулювання, які б ураховували інтереси всіх релігійних груп, стає все більш актуальною, особливо в контексті культурного різноманіття та наявності численних конфесій. Політичні рішення, що стосуються реєстрації релігійних організацій, їхнього фінансування, а також участі у соціально — політичному житті, можуть викликати конфлікти та суперечності між різними релігійними групами.

Крім того, слід враховувати вплив міжнародного контексту на релігійне регулювання в Україні. Дослідження міжнародних стандартів у галузі релігійної свободи, а також досвіду інших країн, може виявити ефективні

політичні механізми, які можна адаптувати в українському контексті. Це також піднімає питання про вплив зовнішніх політичних факторів, таких як війна з Росією, на релігійну ситуацію в країні і на те, як державні інституції можуть реагувати на ці виклики.

Таким чином, проблематика теми включає в себе потребу в балансі між релігійною свободою та державним регулюванням, взаємодію між релігійними групами, а також вплив міжнародних і політичних факторів на релігійне життя в Україні. Дослідження цих питань може допомогти виявити слабкі місця в існуючій системі регулювання та запропонувати шляхи їх удосконалення.

Практичне значення. Результати дослідження політичних механізмів регулювання релігійної сфери можуть стати основою для розробки практичних рекомендацій для законодавчих та виконавчих органів влади. Це сприятиме вдосконаленню правового регулювання діяльності релігійних організацій шляхом уточнення та доопрацювання нормативно — правових актів, які регулюють релігійну сферу. Такі зміни допоможуть усунути існуючі правові суперечності, забезпечити більш чітке та прозоре законодавство, уникнути неоднозначностей у правозастосуванні, а також гарантувати рівні умови для представників усіх релігійних конфесій.

Структура роботи є послідовним вирішенням теми, мети і завдань дослідження. Робота складається із 4 розділів, 11 підрозділів, списку використаної літератури — 64 позиції.

Загальний обсяг — 116 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ.

Релігія, один із найдавніших соціальних інститутів, є унікальною частиною людської культури. Вона створює основу для нашого розуміння та сприйняття світу та впливає на духовне життя людей.

З цих ознак випливає, що 1) релігія — це система вірувань і ритуалів, які часто, але не обов'язково, пов'язані з якоюсь вищою істотою чи істотою або надприродною, священною в суспільстві. Релігію можна розглядати з трьох позицій для дослідження: а) з точки зору певних ідей і поглядів, таких як теологія та етичні принципи; б) як форму офіційної організації конфесійної церкви; або в) як соціальну групу чи сукупність течій або груп. Релігія впливає на світ двома способами: через те, що вона проповідує, і через те, що вона робить. Перший включає теологічні чи релігійні ідеї. Другий – це соціальний феномен, який має важливе значення для багатьох інституційних моделей, таких як церковно-державні відносини, громадянське суспільство та політичні суспільства [2, с. 12].

У рамках неолібералістичної парадигми щодо відносин між релігією та світовою політикою існує тлумачення, яке визначає «релігію та політику» як «співвідношення», яке характеризується особливим напрямом соціально-політичної думки в контексті державного права та закону, підкреслюючи нормативно-етичне складове поняття «релігія». Релігійне сприйняття є основним у цьому «співвідношенні», яке показує державі його ідейне призначення в політиці: встановити лад у земному житті людей за допомогою гетерономного регулювання, який найбільше сприяє духовному розквіту народу та людства, і виховувати громадян до поступового облагородження позитивного права силами братства та автономної правосвідомості. Коли справа доходить до релігії в її неоліберальному аспекті, існує три основні напрямки: перший — сприяти співпраці; другий — допомагати у вирішенні конфліктів; і третій — виконувати місію миротворства. Наприклад, щодо ісламу, його вищих моральних цінностей,

ВИСНОВКИ

На основі поставлених завдань дослідження можна зробити кілька важливих висновків, що підкреслюють значення релігійних основ у правовій системі України, а також їхній вплив на державну політику та суспільство.

По – перше, аналіз юридичного відображення релігійних основ у Конституції України свідчить про їхній суттєвий вплив на формування державно – церковних відносин. Конституція закріплює принципи свободи віросповідання, що забезпечує рівність усіх релігійних конфесій перед законом. Це сприяє розвитку демократичних цінностей у суспільстві та підтримує ідею про необхідність взаємоповаги між державою та релігійними організаціями. Однак, існують проблеми, пов'язані з трактуванням цих норм, що потребують подальшого правового регулювання для уникнення конфліктів і неоднозначностей.

По – друге, специфіка прояву релігійних основ у публічному праві України виявила основні тенденції, такі як необхідність балансування між релігійними свободами та державними інтересами. Дослідження показало, що існують значні проблеми в правовому регулюванні релігійної діяльності, зокрема у питаннях реєстрації релігійних організацій та їх участі у суспільному житті. Це потребує удосконалення існуючих норм і розробки нових механізмів, що враховують потреби та інтереси всіх конфесій.

Важливо також підкреслити роль релігійних основ у приватному праві України. Вони впливають на регулювання відносин між громадянами, забезпечуючи їхні права на свободу віросповідання та формування морально – етичних норм, що визначають поведінку окремих осіб у суспільстві. Проте, питання правоздатності та обмежень релігійних організацій потребують детальнішого аналізу, оскільки це впливає на їхню діяльність та можливості реалізації своїх прав.

Стосовно правового статусу релігійних організацій, результати дослідження свідчать про необхідність чіткішого визначення їхньої правосуб'єктності в правовій системі України. Охарактеризовані особливості

їхніх прав і обов'язків вказують на потребу в гармонізації правових норм, що регулюють їхню діяльність, з метою забезпечення рівного доступу до ресурсів і можливостей.

Дослідження також виявило, що право власності релігійних організацій в Україні має свої специфічні особливості, що пов'язані з їхнім статусом і призначенням. Це включає обмеження на володіння та використання майна, що може стати перешкодою для їхньої ефективної діяльності. Необхідно розробити рекомендації щодо правових аспектів володіння та використання майна релігійними організаціями для полегшення їхньої роботи.

Крім того, проаналізована політика держави у релігійній сфері як чинник зовнішньополітичного курсу підкреслює важливість релігійних організацій у контексті збройного конфлікту. Вони можуть слугувати важливими партнерами в процесах підтримки національної ідентичності та об'єднання суспільства. Держава повинна враховувати цю роль і підтримувати релігійні організації в їхній діяльності, спрямованій на зміцнення національної незалежності.

Отже, релігійна сфера в Україні є важливим аспектом не лише внутрішньої політики, а й зовнішніх відносин. Належне регулювання релігійних основ в правовій системі та ефективна політика держави у релігійній сфері можуть суттєво сприяти формуванню стабільного і гармонійного суспільства, де панує взаємоповага і співпраця між державою і релігійними організаціями.

У результаті проведеного дослідження можна сформулювати кілька загальних висновків, які підкреслюють важливість релігійних основ у правовій та соціально – політичній системі України.

По – перше, релігія в Україні є не лише питанням особистої віри, але й важливим елементом суспільного життя, що безпосередньо впливає на формування державної політики та правового регулювання. Релігійні організації виступають активними суб'єктами суспільних відносин, беручи участь у вирішенні соціальних, економічних та політичних питань. Тому їхнє

правове становище та взаємини з державою повинні бути чітко визначені і закріплені в законодавстві, що забезпечить стабільність і передбачуваність у відносинах між цими суб'єктами.

По – друге, важливість релігійних основ у Конституції України вказує на необхідність подальшого аналізу та вдосконалення законодавчих норм, що регулюють свободу віросповідання. З огляду на багатоконфесійність українського суспільства, законодавство повинно забезпечувати не лише свободу віросповідання, а й захищати права всіх релігійних груп, сприяючи формуванню толерантного та гармонійного суспільства.

По – третє, специфіка релігійних основ у публічному праві України підкреслює необхідність розробки нових підходів до регулювання релігійних відносин, які враховують сучасні виклики та потреби суспільства. Зокрема, важливо створити механізми, які забезпечать рівноправність усіх конфесій, запобігаючи дискримінації та конфліктам. Держава має бути готовою до діалогу з релігійними організаціями, що дозволить враховувати їхні інтереси при формуванні законодавства.

Четвертим важливим аспектом є роль релігійних організацій як суб'єктів права. Визначення їхньої правосуб'єктності, правоздатності та можливостей у володінні майном є критично важливим для їхньої стабільної діяльності. Зрозумілі та доступні правові норми можуть стимулювати активність релігійних організацій, сприяючи їхньому розвитку та внесенню в соціально – економічний прогрес країни.

Крім того, у контексті зовнішньополітичного курсу важливо враховувати вплив релігійної сфери на міжнародні відносини. Релігійні організації можуть стати важливими гравцями в просуванні національних інтересів України на міжнародній арені, сприяючи зміцненню дипломатичних зв'язків та розвитку міжкультурного діалогу.

Нарешті, дослідження підкреслює важливість державної підтримки релігійних організацій у зміцненні національної ідентичності та незалежності. У періоди криз і викликів релігійні організації можуть

відігравати ключову роль у консолідації суспільства, сприяючи єдності та моральній підтримці громадян.

Таким чином, комплексний підхід до дослідження релігійних основ у правовій системі та політиці України відкриває нові можливості для розвитку правознавства, релігієзнавства та політології, а також сприяє формуванню більш ефективних і справедливих механізмів регулювання релігійних відносин, що в кінцевому підсумку має позитивний вплив на суспільство в цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Актуальні проблеми міжнародних відносин: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих вчених. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин, 2015. Ч. 1. 203 с.
2. Арестов В. Релігійний екстремізм: зміст, причини і форми прояву, шляхи подолання: автореф. дис. канд. філос. наук: 09.00.11. Арестов Владислав. Київ, 2013. 23 с.
3. Асиметрія міжнародних відносин. за ред. Г. М. Перепелиці, О. М. Субтельного. Київ: ВД «Стилос», 2005. 555 с.
4. Бабій М. Свобода віри в сучасному ісламі: концептуальні засади та практичний вимір. Українське релігієзнавство. 2010. № Спецвип. С. 107-113.
5. Бабій М. Ю. Свобода релігії: проблемні питання теоретичного осмислення, практичної реалізації та захисту. Релігійна свобода: Свобода релігії і міжрелігійний діалог: глобальні виміри і локальні вияви. Науковий щорічник. За заг. ред. А. Колодного. № 16. Київ: УВК, 2011. С. 6-14.
6. Бабкіна О. В. Політологія: Навчальний посібник. О. В. Бабкіна, В. П. Горбатенко. Київ: ВЦ «Академія», 2006. 568 с.
7. Балягузова О. Релігійний фактор у міжнародних відносинах (на прикладі ісламського фундаменталізму). [Електронний ресурс]. Режим доступу:
<http://dspace.nbuiv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/110825/12Baljaguzova.pdf?sequence=1>
8. Бевзенко В. М. Особливості правового статусу суб'єкта владних повноважень в адміністративному процесі. Вісник господарського судочинства. 2007. № 4. С. 99-104.
9. Бергер П., Лукман Т. Соціальне конструювання реальності. Трактат з соціології знання. пер. з англ. А. Дем'янчук. Київ: Медіум, 1995. 304 с.

10. Боярська О. А., Поплавський О. О. Цивілізаційна парадигма С. Хантингтона та сучасна «лінія розлому» України. Політологічний вісник. 2015. Вип. 79. С. 301-311.
11. Бубнов С. В. Адміністративно-правовий статус релігійних об'єднань в Російській Федерації: дис. канд. юрид. наук: 12.00.14. Бубнов Сергій Володимирович. Москва, 2003. 176 с.
12. Бузова Т. Феномен релігійного екстремізму: автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03. Бузова Тетяна. Київ, 2009. 18 с.
13. Гайова Н. П. Радянське законодавство про свободу совісті. Київ: Наук. думка, 1988. 144 с.
14. Гончаренко В., Черепанова Н. Мусульманський фундаменталізм новий фактор світової політики. Людина і світ. 2002. № 3. С. 55-58.
15. Губар О. Взаємовідносини української держави та церкви: проблеми сучасного законодавства. Свобода віровизнання. Церква і держава в Україні. Київ: Право, 1996. С. 184-186.
16. Єленський В. Велике повернення: релігія у глобальній політиці та міжнародних відносинах кінця ХХ початку ХХІ століття. Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2013. 504 с.
17. За 2 роки в Україні Московський патріархат втратив до 70 парафій Єленський. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/a/news/27477434.html>
18. Закон України «Про альтернативну (невійськову) службу» від 12.09.2012 р. № 5462-VI. Відомості Верховної Ради України. 2012. № 6-7. Ст. 80.
19. Закон України «Про оподаткування прибутку підприємств» від 22.05.1997 р. № 283/97-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1997. № 28. Ст. 183 (втратив чинність).
20. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2017. № 38-39. Ст. 380.

21. Зозуля Є. В., Туренко О. С., Іванов І. В. Історія вчень про державу і право: навч. посіб. Херсон: Олді-плюс, 2018. 308 с.
22. Золотухін Д. Ю. Біла книга спеціальних інформаційних операцій проти України 2014-2018. Київ: ТОВ Мега-прес груп, 2018. 383 с.
23. Ільницька У. Особливості міжнародно-правової суб'єктності неурядових організацій. Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. 2012. Вип. 24. С. 84-91.
24. Ільницька У. Процес інституціоналізації неурядових міжнародних організацій у світовій політиці. Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. 2013. Вип. 25. С. 119-123.
25. Інформаційна безпека: соціально-правові аспекти. Остроухов В. В., Петрик В. М., Присяжнюк М. М. та ін.; за заг. ред. Є. Д. Скулиша. Київ: КНТ, 2010. 776 с.
26. Казанова Х. По той бік секуляризації: релігійна та секулярна динаміка нашої глобальної доби. пер. з англ. О. Панича. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2017. 264 с.
27. Капітоненко М. Силовий фактор у міжнародних відносинах: Парадигми, теорії, концепції. Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. Серія «Міжнародні відносини». 2006. № 33-34. С. 13-18.
28. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 35-36, № 37. Ст. 446.
29. Козак Ю. Г., Ковалевський В. В., Кутайні З. Міжнародні організації: навч. посіб. за ред. Козака Ю. Г., Ковалевського В. В., Кутайні З. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 483 с.
30. Комунікативні тренди міжнародних відносин: монографія. Макаренко Є. А., Рижков М. М., Піпченко Н. О. та ін. Київ: Центр вільної преси, 2016. 614 с.
31. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30.

Ст. 141 (із змінами, внесеними згідно із Законом № 1401-19 від 30.09.2016 року).

32. Коппель О. А., Пархомчук О. С. Міжнародні системи та глобальний розвиток: навч. посіб. Київ: Київський університет, 2004. 314 с.

33. Коппель О., Пархомчук О. Релігійний фактор у світовій політиці. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Міжнародні відносини. № 1(46), 2017. С. 26-30.

34. Корж В. Деякі організаційно-правові питання становлення адміністративної юстиції. Прокуратура. Людина. Держава. 2005. № 5. С. 47-49.

35. Короленко А., Ліщук А. Релігійна безпека: історія, тенденції, проблеми. Харків: Соціум, 1997. 234 с.

36. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.

37. Кузь О. М. «Європа регіонів» як ідентичний проект. Політико-правова ментальність українського соціуму в умовах європейської інтеграції: монографія. [О. О. Безрук, В. С. Бліхар, Л. М. Герасіна та ін.]; за ред. М. П. Требіна. Харків: Право, 2019. С. 149-165.

38. Кузь О. М., Коротков Д. С. Геополітика: конспект лекцій. Харків: Вид. ХНЕУ, 2008. 184 с.

39. Кукарцев О. В. Міжетнічні конфлікти та їх особливості в процесі регіоналізації сучасних держав. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdupol_2008_79.

40. Кулеба Д. І. Війна за реальність: як перемагати у світі фейків, правд і спільнот. Київ: Книголав, 2019. 384 с.

41. Лилак Д. Судовий захист майнових прав релігійних організацій. Свобода віровизнання. Церква і держава в Україні. Київ: Право, 1996. С. 157-166.

42. Литвин Л. А. Теоретичні засади дослідження національних інтересів. Вісник Донецького нац. ун-ту ім. В. Стуса. Серія «Політичні науки». 2017. № 3. С. 20-24. с.
43. Мадіссон В., Шахов В. Сучасна українська геополітика: навч. посіб. для студ. гуманітар. спец. вищ. навч. закл. Київ: Либідь, 2003. 174 с.
44. Малишева Д. Релігійний фактор у збройних конфліктах сучасності: країни Азії та Африки у 70-80 рр. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 1991. 189 с.
45. Манжола В. А., Білоусов М. М., Гайдуков Л. Ф. Міжнародні відносини та зовнішня політика (1945–70-ті рр.). Київ: Либідь, 2003. 558 с.
46. Манжола В. А., Коміренко І. Д., Гайдуков Л. Ф. Міжнародні відносини та зовнішня політика (1980–2000 рр.). Київ: Либідь, 2001. 624 с.
47. Міжнародні відносини та світова політика: навч. посіб. О. М. Кузь, Д. С. Коротков, Д. Ю. Михайличенко, О. В. Бровко; за заг. ред. д-ра філос. наук, проф. О. М. Кузя. Харків: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2020. 201 с.
48. Могилевська В. П. Міжнародні відносини: навч. посіб. для дистанційного навчання. Київ: Університет «Україна», 2009. 395 с.
49. Палінчак М. М., Галда П. П., Лешанич М. М. Релігійний фактор у міжнародних відносинах: навч. посіб. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2015. 296 с.
50. Пилипенко О. Сучасні проблеми міжнародної безпеки. Актуальні проблеми міжнародних відносин: зб. наук. праць. 2014. Вип. 123. Ч. I. С. 16-23.
51. Піддубна В. Деякі питання щодо права власності релігійних організацій. Підприємство, господарство і право. 2005. № 3. С. 92-95.
52. Піддубна В. Релігійні організації як юридичні особи. Право України. 2005. № 4. С. 107-109.
53. Піддубна В. Щодо спеціальної правоздатності релігійних організацій. Право України. 2004. № 11. С. 112-115.

54. Плохій С. Вибір: церковна політика в Україні і Росії: порівняльний аналіз. Людина і світ. 1998. № 7. С. 8-12.
55. Почепцов Г. Г. Пропаганда 2.0. Харків: Фоліо, 2018. 796 с.
56. Розенбаум Ю. А. Деякі соціально-правові риси релігійних об'єднань в СРСР. Радянська держава і право. 1989. № 2. С. 112-117.
57. Рублюк О. Перспективи реформування державно-церковних відносин. Політичний менеджмент. 2004. № 1(4). С. 111-118.
58. Рудинський Ф. М. Свобода совісті в СРСР. Москва: Госюриздат, 1961. 87 с.
59. Селіванов А. О. Конституційно-правова характеристика публічної влади в адміністративній юрисдикції суду. Вісник Верховного Суду України. 2006. № 11 (75). С. 28-30.
60. Стратюк В. І. Релігія як фактор впливу на сучасні міжнародні відносини. Молодий вчений. № 11 (38). Листопад 2016 р. С. 152-156.
61. Теорія міжнародних відносин. Міжнародні відносини та світова політика: навч. посіб. М. П. Требін, Л. М. Герасіна, В. Л. Потрібна та ін.; за ред. М. П. Требіна. Харків: Право, 2016. 540 с.
62. Транснаціональні корпорації. І. О. Давидова, К. Ю. Величко, О. І. Печенка. Харків: Форт, 2018. 175 с.
63. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40-44. Ст. 356.
64. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 40-43, № 44. Ст. 492.